

Jacques R. Pauwels

20. yüzyıl tarihine özel ilgi duyan bağımsız bir araştırmacıdır. Toronto, York ve Waterloo üniversitelerinde Avrupa tarihi dersleri vermiştir. 1946 yılında Belçika'da doğan yazar Kanada'da ikamet etmektedir. Nazi Almanyası, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Fransız Devrimi, halk ve yer adlarının köken ve anlamları üzerine kaleme aldığı çalışmalarla Kanada, ABD, İngiltere, Almanya, Belçika, İtalya, İspanya, Küba ve Sri Lanka gibi ülkelerde toplam altı dilde okuyucuyla buluşmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü vesilesiyle yayımlanan son ve en hacimli eseri *Büyük Sınıf Savaşı*'nda geliştirdiği eleştirel ve özgün bakış açısıyla tartışma yaratmıştır. Pauwels'in İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin rolünü konu alan *Hayırlı Savaş Söylencesi* kitabı da Yordam Kitap tarafından yayımlanmıştır.

Eserin orijinal adı:
The Great Class War 1914-1918
(James Lorimer & Company Ltd., Toronto)

*Kitapta yer alan şiirler Ümit Şenesen tarafından çevrilmiştir.
Kendisine katkısı için teşekkür ederiz.*

BÜYÜK SINIF SAVAŞI

1914-1918

Jacques R. Pauwels

İngilizceden Çeviren:

Çağdaş Sümer

Yordam Kitap: 338 • **Büyük Sınıf Savaşı 1914-1918** • Jacques R. Pauwels
ISBN 978-605-172-318-1 • *Çeviri:* Çağdaş Sümer • *Düzeltilme:* Didem Gerçek
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2019
© Jacques R. Pauwels, 2016; © Yordam Kitap, 2017

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
instagram.com/yordamkitap

Baskı: **İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri** (Sertifika No: 10614)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 496 11 11

BÜYÜK SINIF SAVAŞI
1914-1918

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

DALİ-VİZYONDA BÜYÜK SAVAŞ	11
---------------------------------	----

BİRİNCİ KISIM

UZUN ON DOKUZUNCU YÜZYIL, BÜYÜK SAVAŞ'IN "ANASI"	21
--	----

Birinci Bölüm

1789, 1830 VE 1848 DEVRİMLERİ:DEMOKRASİYE DOĞRU İLK ADIMLAR	23
---	----

İkinci Bölüm

SOYLULUK VE BURJUVAZİ: KARŞIDEVRİMCİ BİR ORTAKYAŞAM	33
---	----

Üçüncü Bölüm

SOSYALİZM VE DEMOKRATİKLEŞME	47
------------------------------------	----

Dördüncü Bölüm

MİLLİYETÇİLİK VE "SOSYAL EMPERYALİZM"	55
---	----

Beşinci Bölüm

NIETZSCHE VE SOSYAL DARVİNİZM: SAVAŞA ÖVGÜ	67
--	----

Altıncı Bölüm

BÜYÜK SAVAŞ'A GİDEN YOLDA EMPERYALİST DOSTLAR VE DÜŞMANLAR	82
--	----

Yedinci Bölüm

BURJUVAZİ, ARİSTOKRASİ, KİLİSE VE SOSYALİSTLER SAVAŞ VE DEVRİMLE KARŞI KARŞIYA	97
---	----

Sekizinci Bölüm

<i>BELLE ÉPOQUE</i> 'TA KORKU VE GERİLİMLER	107
---	-----

Dokuzuncu Bölüm

GERİCİ VE SAVAŞ YANLISI POLİTİKALAR	116
---	-----

İKİNCİ KISIM

BÜYÜK SINIF SAVAŞI 1914-1918	133
------------------------------------	-----

Onuncu Bölüm

AĞUSTOS 1914: COŞKU VE KABULLENME (1)	135
---	-----

On Birinci Bölüm

AĞUSTOS 1914: COŞKU VE KABULLENME (2)	148
---	-----

On İkinci Bölüm

SİYASETİN SONU	163
----------------------	-----

On Üçüncü Bölüm

BEYEFENDİLER VE PLEBLER SAVAŞ YOLUNDA	180
---	-----

On Dördüncü Bölüm

1914 SONBAHARI: HAYAL ÂLEMİNDEN ÇIKMA	187
---	-----

On Beşinci Bölüm

DOSTLAR VE DÜŞMANLAR	205
----------------------------	-----

On Altıncı Bölüm	
MILITARIA 1914: BAŞARISIZ PLANLAR	225
On Yedinci Bölüm	
“SAVAŞIN SEVİMLİ DİYARINDA” İNSAN KÖSTEBEKLER	234
On Sekizinci Bölüm	
MILITARIA 1915: BÜYÜK TAARRUZZAR	257
On Dokuzuncu Bölüm	
DOLOMİTLERDEN ÇANAKKALE'YE	265
Yirminci Bölüm	
SAVAŞ YORGUNU	279
Yirmi Birinci Bölüm	295
MILITARIA 1916: MADDİ VE BEŞERİ MALZEME	295
Yirmi İkinci Bölüm	
HAYAL KIRIKLIĞINA UĞRAMIŞ ASKERLER VE SİVİLLER	305
Yirmi Üçüncü Bölüm	
MILITARIA 1917: CAPORETTO VE BAŞKA YERLERDE FELAKETLER	323
Yirmi Dördüncü Bölüm	
1917: SIKINTILI YIL	332
Yirmi Beşinci Bölüm	
YANKİLER GELİYOR!	351
Yirmi Altıncı Bölüm	
RUSYA'DA DEVRİM, ASYA'DA DEVRİMLERE DOĞRU	365
Yirmi Yedinci Bölüm	
MILITARIA 1918: ALMAN BAHAR TAARRUZU, İTİLAFLAR DEVLETLERİ'NİN NİHAİ SALDIRISI	378
Yirmi Sekizinci Bölüm	
DEVİRİM, KARŞIDEVRİM VE REFORMLAR	390
Yirmi Dokuzuncu Bölüm	
VERSAY: BARIŞ MI ATEŞKES Mİ?	409
ÜÇÜNCÜ KISIM	
BÜYÜK SAVAŞ'IN UZUN GÖLGESİ	415
Otuzuncu Bölüm	
FAŞİZM ÜZERİNDEN İKİNCİ BİR DÜNYA SAVAŞINA, 1918-1945	417
Otuz Birinci Bölüm	
1945'TEN GÜNÜMÜZE SINIF SAVAŞLARI	437
TEŞEKKÜR	455
SON NOTLAR	456
KAYNAKÇA	471
DİZİN	485

Yeni kuşaa:
Charlotte, Olivia, Chapelle, Reed ve Lyra'ya

ÖNSÖZ

DALİ-VİZYONDA BÜYÜK SAVAŞ

Evimiz demiryolunun yanında, Jacques Brel'in Flaman kırsalını konu alan şansonu *Marieke*'de söylediği gibi, “Bruges ve Ghent kulelerinin arasındaki” yolun tam ortasında yer alan bir köydeydi.¹ Büyükannem Birinci Dünya Savaşı boyunca, askerlerle dolu ve her tür savaş teçhizatıyla yüklü bir şekilde Flandre'nin uzak batısındaki ünlü Flandre Düzlekleri'ne giden Alman trenlerini izlemiş. 1916'da öldürülen bir İngiliz savaş şairi ve aynı zamanda Britanya'nın savaş zamanındaki Başbakanı Herbert Henry Asquith'in oğlu olan Raymond Asquith, *Liquid Fire and Poison Gas* (Sıvı Alev ve Zehirli Gaz) adlı şiirindeki birkaç dizeyi bu demiryoluna adamıştır:

Bruges'den Ghent'e giden demiryolunda
Pek tıkırdamazdı raylar,
Ama Ghent'ten Bruges'a giden hatta
Katar ardına katar.

...

Asker taşıyordu onlar, Ghent'ten
Ypres Salient'e giden.²

Bir gün bu trenlerden biri “bizim” küçük istasyonumuzda durmuş ve büyükannem mutfağındaki eski usul, aç sobasını bir iki günlüğüne doyuracak kadar kömür vermesi için makinistle konuşmuş. Köyümüzden geçen Alman askerleri, dilimlenmiş ve üstüne kalın bir tabaka halinde halis tereyağı sürülmüş çok esmer bir ekmek olan *pumpernickel* (bu köyümüzün tutumlu halkını çok şaşırtmış) ve yanında cömert bir porsiyon ciğer salamı veya peynir yemişler. Muhtemelen bu savaşın erken safhalarında yaşanmıştı, çünkü 1916'dan itibaren Alman askerleri ve sivilleri ciddi yiyecek sıkıntısı çektiler. İşgal edilen Belçika'daki halk içinse durum daha da kötüydü muhtemelen.

1914'te Almanlar Belçika'yı işgal ettiğinde henüz bir çocuk olan babam, diğer binlerce Belçikalı gibi ebeveynleri ve kardeşleriyle Fransa'ya kaçmış. Savaşın dört uzun yılını Picardy vilayetinin merkezi Amiens yakınlarındaki bir köy olan Thieulloy-l'Abbaye'da geçirmişler. Babam okula orada gitmiş, bu sebeple hayatının geç döneminde dahi Fransızca'yı akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. Orada öldüğü ve Picardy kilise bölgesinde defnedildiği için annesini –diğer büyükannemi– hiç

tanımadım. Vaftiz babam –annemin erkek kardeşi– de babası gibi marangozmuş. Birlikte 1920’ler boyunca Flandre Düzlükleri’nin merkezi olan Ieper (Ypres) kasabası civarındaki “yıkılan bölgeleri” yeniden inşa etmeye yardım etmişler.

11 Kasım’da, büyük ayından sonra, savaş anıtında bir tören gerçekleşecekti. Madalyalarla dolu olan gururlu göğüsleri, “savaş gazilerini”, “o siperlerde buldukları” saygıyla fısıldanan “kahramanları” tanımama yardımcı oldu; ama bunun ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikrim yoktu. Bana İtilaf Devletleri’nin savaşı bu ufak ve zeki Belçikalıların Yser Nehri’ni taşırmaları ve böylece Alman ezici gücünün karşı konulmaz ilerleyişini durdurmaları sayesinde kazandığı anlatılmıştı. Lisede Büyük Savaş esnasında askerlerin süngüleriyle düşmanın karnını nasıl destiklerini coşkuyla gösteren bir hocamız vardı, üstüne üstlük kendisi bir rahipti. Aynı zamanda Fransızların bu çatışmadaki en cesur ve dolayısıyla en iyi askerler olduğunu ilan etmişti. Ben de bunların hepsini zihnime kazıdım.

Ergenlik dönemimde lise seviyesindeki Fransızcamı ilerletmek için tatilde Fransa’nın kuzeyinde, 1914-1918’de İngiliz başkomutan Douglas Haig’in karargâhını kurduğu Montreuil-sur-Mer kasabasının yakınındaki Brimeux köyünde yaşayan bir ailenin yanına gönderildim. Orada Birinci Dünya Savaşı’nda savaşmış altmış yaşında bir adamla tanıştım. Bana yaşadıklarını anlattı. “Kasap” lakabıyla bilinen General Charles Mangin’in ordusunda görev yapmıştı. Alman askerlerinin ya da Fransızların onlara verdiği isimle “Boche”lerin değil, kendi askerlerinin kasabı demek istediğini ancak yıllar sonra anladım.

Ve daha sonraları Stanley Kubrick’in 1957’de yönettiği göz kamaştırıcı *Paths of Glory* (*Zafer Yolları*) filmi izledim. İtalya’da doğan ve Büyük Savaş’ta Kanada Ordusu’na gönüllü olarak katılan bir Amerikalı olan Humphrey Cobb’un aynı adlı kitabından esinlenerek çekilmişti.³ Film Fransa’da resmî olarak hiçbir zaman yasaklanmadı, ama 1975’e kadar da ülkede gösterime girmedi. Kuşkusuz bunun sebebi, filmin 1914-1918’deki Fransız Ordusu’na alışılmadık ve doğrusu Birinci Dünya Savaşı’na da çok farklı bir pencereden bakmasıydı. Film, savaşın o karmaşık dramı hakkında bize sunulan –ve hâlâ sunulmakta olan– yanlısalar, söylenceler ve safsatalarla acımasız bir hesaplaşma niteliğindedir.

Zafer Yolları Büyük Savaş’ı ele alıyordu, ama basmakalıp bir şekilde Fransızlarla Almanlar ve bunların müttefikleri arasında bir çatışma olarak değil. Filmde kamera Fransız tarafının üstünde salınır ve hatta Fransız askerleri için kullanılan isimle *poilu*’lere* bir kere bir gece devriyesinde, bir kere de büyük çaplı bir gündüz taarruzunda olmak üzere, uğursuz tarafsız bölgede korkusuzca eşlik eder.⁴ Ama filmde tek bir Alman askeri, Fransa’nın bu büyük resmî düşmanının tek bir örneği bile görülmez. Fransa’da dendiği şekliyle “Ren’in öteki tarafından” birileri sadece filmin en sonunda karşımıza çıkar. Ama bu, basmakalıp yabancı “Alman domuzu” yerine, çarpışmaya verilen bir ara esnasında Fransız askerlerinden oluşan kalabalığı eğlendirmeye çalışan güzel bir genç kadındır. Ürkekliğine ve beceriksizliğine

* Fransızcada “kıllı” anlamına gelen bu sözcük “pualü” şeklinde telaffuz edilir. –çev.

rağmen, savaşa gitmek için sevdiğinden ayrılmak zorunda olan bir *hussar*'ı [hafif süvari] konu eden geleneksel bir Alman aşk şarkısını söylemek için elinden geleni yapar: “*Es war einmal ein treuer Hussar*” (Bir Zamanlar Sadık Bir *Hussar* Vardı). Fransız erkekleri şarkı sözlerinin tek kelimesini bile anlamaz, ama aynı zamanda hem akılda kalıcı hem de hüzünlü olan melodi onlara, kanlı bir savaşta, kendileri gibi anneleri, eşleri veya nişanlılarıyla vatanlarında kalmayı tercih edeceklerini çok iyi bildikleri insanlarla –Tanrı bilir neden!– çarpışmak için memleketlerinde bıraktıkları sevdiklerini hatırlatır. Militarist ve kana susamış Fransız Ulusal Marşı “*Marseillaise*” ile gürültülü bir şekilde başlayan film, bir Alman aşk şarkısını mırıldanan bir *poilu* ile etkileyici bir şekilde sona erer.⁵

“İç içe geçmiş çarklar”, tarihî olanlar dahil olmak üzere, karmaşık fenomenlerin, bunları anlamayı zorlaştıran gizli ya da az bilinen veçheleri için kullanılan bir ifadedir. “Büyük Savaş” olarak adlandırılıp sonradan iki “Dünya Savaşı”nın ilki olarak bilinecek olan savaş, “çarkların iç içe geçtiği” karmaşık bir tarihsel fenomendir. En dıştaki çark, askerî olayların çarkıdır. Bu çark, sayısız tarihçi tarafından çok ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir ve basının –örneğin TV belgeselleri biçiminde– ölçsüz ilgisine mazhar olmuştur. Bu sebeple kamuoyu savaşın en çok bu yönüne aşınadır. Ama Büyük Savaşın askerî çarkının içinde, belki daha az görünen, ama 1914-1918’in tarihsel gerçekliğinde önemli roller oynayan başka çarklar da vardır. Büyük Savaşın mekanizması içerisinde kültürel bir çark da dönmüştür ve Büyük Savaşın kültürel bir perspektiften incelemek ve yorumlamak da mümkündür. Kanadalı tarihçi Modris Eksteins’in 1989’da basılan *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age* (Bahar Ayinleri: Büyük Savaş ve Modern Çağın Doğuşu) kitabı ile başardığı tam da budur. Ernst Piper’a ait *Nacht über Europa* (Avrupa Üzerindeki Karanlık) adlı çok benzer bir çalışmada, hemen yakınlarda, 2013’te Almanya’da yayımlanmıştır. Ama genel kamuoyu bu tür yaklaşımlara ve değerlendirmelere çok daha az aşınadır.

Büyük Savaş mekanizması içerisinde dönen sosyoekonomik çarklar daha da az bilinmekle beraber çok büyük bir öneme sahiptir. Bunlar sıradan çarklar değil, hareketi askerî olaylar dışlınının de dahil olduğu daha görünür ama daha az önemli çarklara aktaran vites dişlileri veya kastanyolalardır. Yine de Büyük Savaşın sosyal ve ekonomik veçhelerine odaklanan kişilerin neredeyse tamamı, iki dünya savaşı ve genel olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl savaşları üzerine çalışan uzmanlardan oluşur ve çalışmaları fildişi kulelerin dışında nadiren ilgi çeker. Bu tür yaklaşımların muhtemelen en önemli örneğiyse, elli yıldan daha eski olmasına rağmen hâlâ birçok ülkenin kamuoyu tarafından yeniden keşfedilmeyi bekleyen Alman tarihçi Fritz Fischer’in *Germany’s Aims in the First World War* (Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndaki Hedefleri) adlı çalışmasıdır.⁶

Büyük Savaşın mekanizmasını bütün karmaşıklığı içerisinde anlamak için, iç kısmında dönen toplumsal-ekonomik çarklara odaklanmak gerekir. Bu kitabın amacı da budur. *Zafer Yolları* esasen savaşın toplumsal veçheleri konusunda esin

kaynağı oldu. Filmin konusu olan ihtilaf, gerçekten de “iç içe geçmiş çarklar”dan oluşan, ihtilaf içinde bir ihtilaf, savaş içinde bir savaştı. İki çeşit Fransız arasında bir çatışmaydı bu: Bir tarafta kendini beğenmiş ve küstah üst sınıftan beyefendiler olan generaller ve diğer yüksek rütbeli subaylar, diğer taraftaysa sıradan askerler, plebyen *poilu*'ler. Ama Stanley Kubrick, hikâyesini Alman, İngiliz ya da Rus kampları içerisinde de kurgulayabilirdi, çünkü orada da yüksek rütbeli subaylar ve sıradan askerler arasında bariz bir kutuplaşma hüküm sürüyordu. Film haklı olarak bize Birinci Dünya Savaşı'nın yalnızca Fransızlarla Almanları değil, aynı zamanda Fransızlarla Fransızları ve Almanlarla Almanları karşı karşıya getiren bir çatışma olduğunu gösterir. Bu savaşta Fransız, Alman ve İngilizlerden oluşan belirli bir sınıf, yine Fransız, Alman ve İngilizlerden oluşan bir başka sınıfla karşı karşıya gelmişti.

Zafer Yolları'nin teması Fransızcada denildiği şekliyle “*ceux d'en haut*” ve “*ceux d'en bas*”, yani “yukarıdakiler” ve “aşağıdakiler” arasında bir çatışmaydı. “Yukarıdakiler”, büyük zenginliğe ve iktidara sahip ve her tür imtiyazdan yararlanan üst sınıfların üyesi olan seçkinlerdi. Bu kişileri *Zafer Yolları* filminde, kelimenin gerçek manasıyla “yukarıdaki” ulvi şatolarında, İran halılarının üzerinde gezinen generaller temsil ediyordu. “Aşağıda olanlar” yoksul ve güçsüz köylülerden, işçilerden ve zanaatkârlardan oluşan pleblerdi. Filmde onlar, yine kelimenin gerçek anlamıyla “aşağılarda”, yani siperlerde, ayakları çamura batmış bir şekilde yaşayan kaba *poilu*'lerle temsil edilmişlerdi. İki hattın arasındaki toplumsal tarafsız bölgedeyse beyaz yakalı işçilerden, esnaftan, öğretmenlerden, küçük işletmecilerden vb. oluşan orta sınıfın daha aşağı katmanları, küçük burjuvazi bulunuyordu. Bunlar kendilerini seçkinlerle özdeşleştirme eğilimindeydi, ama arada sırada pleblerle de dayanışma sergiledikleri oluyordu. Bu sınıf, filmin başrol oyuncusu Kirk Douglas'ın canlandırdığı, kendisini astlarıyla mı üstleriyle mi özdeşleştireceğine karar vermek zorunda kalan Albay Dax karakterinde vücut bulmuştu: Bu kararının sonucunda ya yaşayacak ya da daha büyük ihtimalle –en azından, sıradan askerlerin tarafında yer alırsa– ölecek ve böylece onların siperlerdeki imrenilmeyen kaderlerini paylaşacaktı. Bu hiç de kolay bir seçim değildi, çünkü *poilu*'ler idealize edilmemiş kaba saba karakterler olarak sunulmuştu. Dahası Dax bir avukattı ve bu yüzden tabiatıyla yüksek rütbeli subayların da ait olduğu üst sınıfa mensuptu. Cepheye güvenli bir mesafede, belki de generallerin evlerindeymiş gibi yaşadıkları ve kendilerine şans ve terfi getirecek, ama sayısız er için kesin bir ölüm anlamına gelecek bir sonraki taarruzu planladıkları o konforlu şatolardan birinde, görece kolay ve güvenli bir görev almayı ümit edebilirdi.

Büyük Savaş kuşkusuz dikey bir engelin, bir cephe “duvarının”, üst ve alt sınıfları da dahil olmak üzere ülkeleri birbirinden ayıran “dikey” bir savaştı. Ama *Zafer Yolları*'nin doğru bir şekilde vurguladığı gibi bu aynı zamanda “yatay” bir savaştı da. Yatay bir set savaşan bütün ülkelerde “yukarıdakileri” “aşağıdakilerden”, üstün sınıfları aşağı sınıflardan ayırmıştı. Dolayısıyla Büyük Savaş, aynı za-

manda Büyük Sınıf Savaşı'ydı. Savaşı ve bir asır önce neden milyonlarca insanın katledildiği bir felakete dönüştüğünü anlamaya başlamak için, öncelikle bunu anlamamız gerekir. Yirminci yüzyılın geri kalan tarihine, hatta içinde bulunduğumuz çağa damgasını vuracak bir soykırımdı. Büyük Savaş'ın yirminci yüzyılın "ilk felaketi" (Almanca *Ur-katastrophe*) olarak tasvir edilmesi nedensiz değildir.

Büyük Savaş'ı esasen –hatta tamamen– “dikey” bir savaş, ülkeler arasında geleneksel bir silahlı ihtilaf ve askerî bir girişim olarak algılarız, çünkü o dönemde siyasi ve askerî liderler savaşı bize böyle sunmuş ve tarihçilerin büyük bir bölümü de Büyük Savaş'ı o zamandan bu yana aynı şekilde yorumlamıştır. 1914-1918'in aynı zamanda bir sınıf savaşı da olduğunu anlamak için, onu farklı bir açıdan incelemek gerekir. Böyle bakıldığında Büyük Savaş fenomeni, Salvador Dalí'nin, *Lincoln in Dali-vision* isimli tablosunu andırır. Küçük Katalan kasabası Figueres'deki tiyatro müzesinde sergilenen bu resmin⁷ merkezinde Dalí'nin eşi olan Gala çıplak bir şekilde yer alır ve dikkatimizin hemen ona yönelmesi son derece doğaldır. Fakat insan birkaç adım atıp resmi yeniden incelediğinde, tuvalin üzerinde –Gala'nın imgesiyle üst üste binmiş ya da iç içe geçmiş– bir Abraham Lincoln portresini net bir şekilde fark eder. Büyük Savaş'ın içindeki sınıf savaşı da aynı şekilde fark edilebilir. Bu savaş, tamamen farklı bir şey görmek için farklı bir konuma geçip gözleri kapatıp açmak ve yeniden bakmak anlamına gelen “Dali-vizyon”dan incelemek yeterlidir.

Büyük Savaş'ın büyük ama bir şekilde bulanık “tablodaki” sınıf savaşını ayırt etmek için, kendimizi kronolojik olarak “1914-1918”den uzaklaştırıp geçmişe doğru birkaç adım atmalıyız. Büyük Fransız tarihçi Fernand Braudel'in tavsiyesine uymalı ve ihtilafı “*longue durée*” içinde, yani uzun süreli tarihsel bağlamında incelemeliyiz. 1914-1918 büyük ihtilafı on dokuzuncu yüzyılın ürünüydü. Pek çok tarihçi bu yüzyılı “uzun yüzyıl” olarak görür. Sembolik olarak ve geç kalmış bir şekilde 1914'te bitmiş, ama aynı zamanda erken, aslına bakılırsa 1789'da Fransız Devrimi'nin patlamasıyla da doğmuştur. “Uzun” on dokuzuncu yüzyıl Fransız Devrimi'nin çocuğu ve Büyük Savaş'ın anasıdır. Fransız Devrimi'nin siyasi bir altüst oluşun ötesinde toplumsal bir fırtına da olduğu reddedilemez. Devrim, kuşkusuz sınıflar arasında bir çatışmaydı: Bir yanda Katolik Kilisesi'ne yakından bağlı toprak sahibi soyluluk (ya da aristokrasi), diğer yandaysa köylülerden, işçilerden, zanaatkârlardan ve en başta da ünlü Parisli sankülotlardan oluşan “küçük” ya da “sıradan” insanların –bir başka deyişle halkın, halk kitlelerinin– desteğini alan ticari ve sınai burjuvazi bulunuyordu.⁸

Fransız Devrimi 1815'e kadar uzayan bir dizi uluslararası savaşa yol açtı. Bu savaşların ana sebebi, Fransa'nın komşularındaki aristokrat üst sınıfların, büyük bir ülkede geleneksel kurulu düzenin, yani “*ancien régime*”in, başka bir sınıfın, burjuvazinin yararına devrilmesine tahammül edememesiydi. Öte yandan devrimci Fransız burjuvazisi, yerel soyluluğun (ve ruhban sınıfının) açıkça aleyhine olacak şekilde devrimi ihraç etme gerekliliği duymuştu. O halde bu savaşlar, çok

açık bir biçimde sadece “dikey” değil, aynı zamanda “yatay” çatışmalardı; yani ülkeler arasında yaşanan savaşlar, aynı zamanda sınıflar arasında yaşanan savaşlardı. Dahası uluslararası savaşlar Fransız burjuvazisine, Fransız (ve özellikle de Parisli) pleblerin tehlikeli devrimci enerjisini, yabancı bir düşmana yöneltme fırsatı da sunmuştu. Böylece burjuvazinin, “içselleştiğini”, başka bir deyişle “radikalleştiğini” görme riskini almaktansa, devrimi “dışsallaştırması” ve “hararetini alması” mümkün hale gelmişti.⁹

“Uzun” on dokuzuncu yüzyılın daha sonraki tarihine sınıf mücadelesinde ve kuşkusuz Fransa dışındaki yerlerde de görülen yeni patlamalar damga vurdu. Örneğin 1830’da Paris’in yanı sıra Brüksel’de de bir devrim patlak verdi. Geriye dönülüp bakıldığında, Brüksel’de ve daha sonra Belçika adını alacak ülkenin diğer bölgelerinde yaşanan 1830 ayaklanması, özgür düşünceli Belçikalıların Hollandalı yöneticilerine karşı başlattığı ulusal bir devrim olarak görünür; ancak günümüzdeki üç Benelüks ülkesinden oluşan dönemin Hollanda Krallığı’nın güney bölgelerindeki alt sınıfların ayaklanması şeklinde başlamıştı. Esasında, burjuvazi tarafından “kaçırılan” ve burjuvazinin çıkarları açısından çok daha tehlikesiz ve hatta avantajlı bir “ulusal” devrime dönüştürülen toplumsal bir devrimdi.¹⁰ 1848’de devrim ateşi neredeyse bütün Avrupa’yı sardı. Hemen hemen bütün bu devrimlere dış savaşların eşlik etmesi dikkat çekicidir. Örneğin 1870-1871 Fransız-Prusya çatışması Paris Komünü’ne yol açmış, 1905 Rus-Japon Savaşı da aynı yıl Rusya’da gerçekleşen devrimin katalizörü olmuştu. Devrim ve savaşın acımasız diyalektiğinin hâkim olduğu “uzun” bir yüzyılın ardından, 1914’te çıkan savaşın sınıf mücadelesiyle bir ilgisi olmayabileceğini düşünmek gerçekçi midir? 1914-1918 yılları arasındaki muazzam çarpışmada da, savaşın ve sınıf mücadelesinin aynı iç içe geçmişliği, ilk bakışta sadece “dikey”miş gibi gözükən ülkeler arasındaki bir ihtilafın bu “yatay” boyutu karşımıza çıkar.

1914-1918’in sadece bir sınıf savaşı olmadığı ortadadır. Sınıf çatışması nadiren saf bir şekilde, yani sadece toplumsal isyanlar ve devrimler şeklinde kendisini gösterir, ama neredeyse her zaman ülkeler arasındaki geleneksel savaşlar ve dini ve dilsel kavgalar gibi başka çatışma biçimleriyle ilişki içindedir.¹¹ Örneğin on altıncı yüzyıl Almanyası’nın köylü isyanları, dinî devrimden, yani Luther tarafından başlatılan Protestan reformundan ayrı düşünülemez bir sınıf savaşı patlamasıydı. Büyük Savaş sadece bir sınıf savaşı değildi, ama kesinlikle bir sınıf savaşıydı ve bir toplumsal devrim dalgası yaratması da bunun göstergesiydi. Almanya ve Macaristan’da bastırılan hakiki devrimlere, Büyük Britanya gibi ülkelerde dev grevlerin ve kitlesel gösterilerin damga vurduğu rüşeym halindeki devrimlere ve gerçekten de başarılı olan büyük bir devrime, yani 1917 Rus Devrimi’ne yol açmıştı.

Büyük Savaş ile Fransız Devrimi ve on dokuzuncu yüzyıldaki devrim ve savaş diyalektiği arasındaki tarihsel bağlantı hesaba katılmadığında ve sadece Rus Devrimi değil, diğer rüşeym halindeki ve bastırılan devrimler de –maalesef çoğu

tarihçinin yaptığı gibi– 1914-1918 kroniklerinden çıkarıldığında, Birinci Dünya Savaşı kesinlikle olmadığı bir şeymiş gibi algılanır: Neredeyse tamamen siyasi-askerî doğaya haiz bir olay; tarihin “trajik” bir kazası, “insan ahmaklığının” tipik ama nihayetinde anlaşılamaz ve açıklanamaz bir örneği. Başka bir deyişle: toplumsal sorunların ve sınıf mücadelesinin, en azından bahsetmeye değer bir rol oynamadığı, tarihsel bir fenomen.¹²

Ancak bu kitapta Büyük Savaş kesinlikle bir sınıf savaşı, hatta “Büyük Sınıf Savaşı” olarak resmedilecek. Öncelikle “Dali-vizyon”dan incelemek için kronolojik olarak 1914-1918 dünya çatışmasıyla aramıza mesafe koyacağız. Bunu başarmak için zamanda bir adım geriye, yani 1789’daki tarihsel zirveye gidecek; buradan tarihin büyük akışı boyunca, akışın hızlandığı 1830, 1848, 1871 ve 1905 yıllarından geçerek, uğursuz 1914 çağlayanına ineceğiz. Yolda kısaca “uzun” on dokuzuncu yüzyılın sosyoekonomik tarihindeki önemli gelişmeleri tasvir edeceğiz. Büyük Savaş’ın esasen soyluluğun, yani büyük toprak sahiplerinin ve özellikle sanayici ve bankacıardan oluşan büyük burjuvazinin ya da “üst orta sınıfın” bir ortakyaşam biçimi olan Avrupalı seçkinler tarafından istendiğini ve başlatıldığını göreceğiz. Soyluluk –sadece Fransa’da değil, ama *ancien régime* Avrupası’nın her yerinde– 1789’da Fransa’da “büyük” devrimin patladığı andan itibaren karşıdevrimciydi. Burjuvazi 1789’da devrimci bir rol oynamış, ama 1848 ve 1871 devrimleri sırasında yaşadığı sarsıcı tecrübelerin ardından karşıdevrimci bir güce dönüşmüştü. Bu yeni devrimler burjuvazinin Fransız Devrimi sayesinde elde ettiği hakların ve imtiyazların, genel olarak alt sınıfların, özellikle de işçi sınıfının özlemleri tarafından tehdit edildiğini anlamasını sağladı. Burjuvazinin bakış açısından bunlar artık “tehlikeli sınıflar” (*classes dangereuses*), “adi çokluk”tu. İşçi sınıfı giderek daha tehditkâr bir güçmüş gibi görünüyordu, çünkü Marksist sosyalizmde kendisine yetkin bir özgürleşme stratejisi bulmuştu. Dahası, başta işçi sınıfı partileri ve sendikalar olmak üzere örgütlenme biçimleri geliştirmiş ve böylece oy hakkının genişlemesi gibi, giderek daha fazla siyasi ve toplumsal reform elde etmeyi başarmıştı. Devrimden ve durdurulamazmış gibi gözüken demokratikleşmeden –“kitlelerin ayağa kalkmasından”– duyulan korku, seçkinleri Nietzsche’nin ve Sosyal Darwinizmin havarilerinin haklı olduğuna ikna etti. Bu entelektüeller, demokratikleşme ve özellikle de ölümcül devrim tehlikesinin beraberinde getirdiği büyük risklerin ancak savaş yoluyla ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmüşlerdi.

Ayrıca, muzaffer bir savaş Avrupa içinde ve/veya dışında toprak kazanımları da getirebilirdi. Hem soyluluk hem de sınıai ve mali burjuvazi bu kazanımlardan muazzam avantajlar elde etmeyi bekleyebilirdi. Mamul sanayi malları ve yatırım sermayesi için pazar ve önemli hammaddelerle ucuz emek gücü için kaynak işlevi görebilirdi. Dahası, huzursuz, baş belası, sık sık isyan çıkararak ve genellikle tehlikeli proleterlerin demografik fazlasının atılabileceği uzak birer gezegen olarak da işe yarayabilirdi. Bu, kitapta ele alınacak emperyalizm ve Büyük Savaş’ın iktisadi nedenleri meselesini gündeme getirir.

“Uzun” yüzyılı inceleyeceğimiz birinci kısmın ardından, ikinci kısımda Büyük Savaş’ın kendisine odaklanacağız. 1914 yılının o muhteşem yazında sefil bir savaş neden ve nasıl çıktı? Savaşan ülkelerin halkları başta coşkulu muydu, yoksa bir tür optik yanılsamayla mı uğraşıyoruz? Savaş bir “manevra savaşı”ndan siperlerle birlikte anılan bir “mevzi savaşı”na nasıl dönüştü? Cephe gerisinde, “sivil cephe”de durum nasıldı? Amerikalıların savaşa daha geç bir tarihte, 1917 yılında girmelerinin gerçek nedenleri neydi? Aynı yıl, savaşın ortasında Rusya’da devrimin patlamasına ne yol açtı? Müttefikler sonunda savaşı kazanmayı neden ve nasıl başardı?

Her hâlükârda Büyük Savaş, seçkinlerin 1914’te ümit ettiklerinden ve belediklerinden çok farklı bir savaş olacaktı. Savaşın, en azından Rusya’da tam da önlemesi beklenen türde bir devrime yol açması tarihin en büyük ironilerinden biridir. Savaşın demokratikleşme sürecini durdurması, hatta “tersine çevirmesi” de bekleniyordu; ama sona erdiğinde seçkinler, Büyük Britanya ve Belçika gibi ülkelerde Rus tarzı devrimleri engellemek için daha fazla siyasi ve toplumsal reform yapmak zorunda kaldılar. Öte yandan, Büyük Savaş kanlı sınavdan zaferle çıkan büyük –ve hatta küçük– güçlerin seçkinlerine kayda değer iktisadi avantajlar yağdırdı. İktisadi düzeyde bu savaş, Lenin’in savaşın ortasında yayımladığı *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* isimli kitabında doğru bir şekilde tespit ettiği gibi, hammadde ve pazarlar üzerinde acımasız bir emperyalist mücadele olarak yorumlanabilir ve yorumlanmalıdır.¹³

Bununla birlikte, emperyalist rakiplerin aralarındaki hesabı gördükleri 1914-1918 çatışmasının kaybedenleri de vardı. Örneğin Almanya’da seçkinler yenilginin sonunda yaşadıkları kayıplar karşısında sarsıldılar; ama kayıplarını telafi etmenin yollarını arayacak ve 1914’te sahip oldukları ihtirasları yeniden hayata geçirmeyi deneyeceklerdi. 1933’te Hitler’i iktidar koltuğuna taşırken akıllarındaki düşünce buydu ve beklendiği gibi Hitler’in politikaları yeni bir savaşa yol açacaktı. Bu savaşın Alman emperyalizmine Reich seçkinlerinin birinci dünya çatışmasında boş yere ümit ettikleri şeyleri getireceğine –ve 1917 Devrimi’nin meyvesi olan ve devrime can vermiş Sovyetler Birliği’nin ortadan kaldırılmasını sağlayacağına– kesin gözüyle bakıyorlardı.

Yalnızca Fransız Devrimi’nin ve onun doğurduğu on dokuzuncu yüzyılın ışığında anlayabileceğimiz Büyük Savaş ve Rus Devrimi, birlikte çağdaş tarihin menteşesini oluşturur ve 1914’ü önceleyen “uzun” yüzyıl ile o uğursuz yıldan bu yana geçen yüzyılı birbirine bağlarlar. Fransız Devrimi gibi, 1914-1918’deki devrim ve savaş çakışması için de dünyayı sarsan bir olay olduğu söylenebilir. Bunu izleyen ve bugün tanıklık ettiklerimizin de dahil olduğu tarihsel gelişmeler, ancak onun ışığında tam olarak anlaşılabilir.

Büyük Savaş’ı anlayabilmek için 1789’a geri dönmeli ve savaşı “Dali-vizyon”dan incelemeliyiz. Benzer şekilde, yirminci yüzyıl tarihini ve yirmi birinci yüzyılın başlarını anlayabilmek için de 1914-1918’e geri gitmeli ve kendi çağımıza “Dali-vizyon”dan bakmalıyız. Sembolik olarak 1789’da başlayan on do-

kuzuncu yüzyıl Büyük Savaşı yaratırken, Büyük Savaş da İkinci Dünya Savaşı'nı, Soğuk Savaşı ve hatta günümüzdeki "Teröre Karşı Savaş"ı da içeren yirminci yüzyılı üretti. Bu çatışmalar da sınıf savaşı olarak yorumlanabilir ve bu kitabın üçüncü kısmında böyle yorumlanacaklar.

Büyük Savaşı "Dali-vizyon"dan inceleyebilmek için, aramıza hem kronolojik hem de coğrafi bir mesafe koymalıyız. Bu sayede Avrupa'nın Afrika'daki ve başka yerlerdeki sömürgelerinin ve yarı-sömürgelerinin de 1914-1918 dramının içinde yer aldığını; bir başka deyişle 1914-1918'in aynı zamanda sömürülen ve ezilen ülkelerin ve halkların özgürleşmesi için ya da buna karşı bir çatışmada olduğunu açık bir şekilde görebiliriz. Bu bağlamda büyük İtalyan filozof ve tarihçi Domenico Losurdo, Marx'a göre, sınıf çatışmasının sadece bir ülke içindeki toplumsal çatışmalardan, yani sömürülen ve ezilen alt sınıfların özgürleşmesi için ve buna karşı verilen mücadeleden ibaret olmadığı gerçeğinin altını çizer. Sınıf mücadelesinin bir başka biçimi de, diğer ülkeler ve halklar tarafından sömürülen ve ezilen ülke ve halkların özgürleşmesi için verilen mücadeledir. Burada aklımıza sadece Avrupalı güçlerin sömürgeleri değil, İrlanda gibi bizzat Avrupa içindeki bazı ülkeler de gelmeli. Bu tür örneklerde karşımıza, ülke "sınıfları" arasında bir mücadele, tıpkı bir ülkenin proleterlerinin toplumsal bir hareket (ve toplumsal bir devrim) yoluyla yapmaya çalıştığı gibi "proleter" bir ülkenin (ya da halkın) kendisini ulusal bir hareket (ve ulusal bir devrim) yoluyla özgürleştirmeye çalıştığı bir mücadele çıkar.¹⁴ Büyük Savaş'ın bir örnek teşkil ettiği sınıf mücadelesinin bu boyutu da bu kitapta ele alınacaktır.

Birleşik Devletler'in ve Japonya'nın da Avrupa'nın Büyük Savaşı'na dahil olması, Afrika ve Asya'da ağır çarpışmaların yaşanması ve 1914-1918'in Çin ve Hindistan'ın tarihleri açısından çok önemli bir uğrak teşkil etmesi, elbette bu savaşın emperyalist bir savaş olmasıyla ilgilidir. Birinci Dünya Savaşı, dünyadaki bütün ülkeleri, özellikle de beyaz olmayan ve dolayısıyla beyaz erkek ve kadınlardan aşağı olduklarına inanılan insanların yaşadığı ülkeleri kontrol etme ve bu ülkeleri sömürge olarak yönetme ya da en azından bunlara iktisadi olarak *ad libitum* [istediği gibi] nüfuz etme hakkına sahip olduğunu düşünen güçler arasında yaşanmıştı. Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve Japonya gibi güçler için 1914-1918'de şu soru önemli bir rol oynamıştı: Sadece düşman saflarında yer alan (petrol zengini Mezopotamya'sıyla) Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, Çin ve İran gibi tarafsız ülkelerin de hammadde ve pazarları üzerinde, tercihen münhasır bir kontrol nasıl kurulabilirdi? Büyük Savaş kesinlikle bir emperyalist projeydi ve bu savaşı tam olarak anlayabilmek için, emperyalizmin tarihini anlamak zorundayız. Bu nedenle bu kitap aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl emperyalizminin nasıl Büyük Savaş'a yol açtığını ve yirminci yüzyılda ve yirmi birinci yüzyılın başlarında emperyalizmin gelişmesi üzerinde nasıl bir iz bıraktığını da açıklamayı amaçlıyor.

BİRİNCİ KISIM

UZUN

**ON DOKUZUNCU YÜZYIL,
BÜYÜK SAVAŞ'IN
“ANASI”**

Birinci Bölüm

1789, 1830 VE 1848 DEVRİMLERİ: DEMOKRASİYE DOĞRU İLK ADIMLAR

Burjuvazinin, köylülerin ve işçilerin krala, soyluluğa ve kiliseye meydan okuduğu 1789 Fransız Devrimi'yle demokrasiye doğru yürüyüş, "küçük" insanların özgürleşmesiyle başlar. Karşıdevrimin 1815'teki zaferine ve yeni, romantik ve muhafazakâr bir zamanın ruhuna rağmen, demokratikleşme süreci 1830'da ve 1848'de, en azından Batı Avrupa'da reformlar ve yeni devrimlerle ilerlemeye devam eder...

Birinci Dünya Savaşı'nı anlamak için, 1789'da başlayan ve yaklaşık on yıl süren Fransız Devrimi'ni anlamak gerekir.¹ Bu devrim Fransızlardan oluşan toplumsal entiteler, bir başka deyişle "sınıflar" arasındaki bir çatışmaydı. Bir yanda Kral XVI. Louis'nin *primus inter pares* [eşitler arasında birinci] olduğu soyluluk ve ruhban vardı. *Ancien régime* [eski rejim] adı verilen 1789 öncesi Fransası'nda, bu iki sınıf çok sayıda imtiyazdan yararlanıyor ve doğal olarak hiçbir toplumsal dönüşümün yaşanmasını istemiyordu. Bu *ancien régime* cephesinin karşısındaysa köylüler ve kırsal kesimde yaşayan diğer sakinlerle şehirlerdeki burjuvazinin, zanaatkârların, işçilerin ve diğer "küçük insanların" (*menu peuple*) ya da antik Roma terminolojisini kullanacak olursak "pleb"lerin ittifakı bulunuyordu. Paris'te zanaatkârlar ve (henüz pek kalabalık olmayan) fabrika işçileri devrimci hücum kıtalarını, meşhur sankülotları (*sans-culottes*) oluşturuyordu. Örneğin 14 Temmuz 1789'da silaha sarılıp Bastille'e saldırarak devrim davası adına kestaneleri ateşten alacak olanlar bunlardı.

Devrimciler değişim istiyordu; ama ne ölçüde bir değişimin arzu edilebilir olduğu ve değişimlerin ne kadar kapsamlı olması gerektiği, bir başka deyişle devrimin ne denli radikal olacağı konusunda çok farklı görüşlere sahiptiler. Geleneksel olarak muhafazakâr olan köylüler, halihazırda kendi omuzlarında büyük bir yük oluşturan soylu toprak sahiplerinin kadim "feodal" imtiyazlarının ilga edilmesiyle tatmin olmuşlardı. 1789 yılında bu mesele çözüldüğünde, köylüler daha fazla değişim istemedi ve devrimci bir rol oynamayı bıraktılar. Başka bir deyişle, köylülük devrimci bir sınıf olmaktan çıktı. Daha sonra, Devrim (köylülüğün bağlılığını sürdürdüğü) Katolik Kilisesi'yle çatış-

maya girdiğinde ve aynı zamanda oğullarından bazılarını ulusun savunulması için askere aldığında, köylülerin karşıdevrimci, monarşist ve ruhban yanlısı dava için seferber edilmeleri son derece doğaldı. Bu gelişme trajik bir şekilde, Vendée bölgesindeki ayaklanmalarda ve devrimci Fransa tarafından ilhak edilen Belçika'daki ünlü “köylü savaşında” ifadesini buldu.

Büyük burjuvazi –o dönemde hâlâ esasen tüccar ve sarraflardan, avukatlardan, hekimlerden ve diğer serbest meslek sahiplerinden oluşan Fransa'nın üst orta sınıfı– önemli siyasi değişimler talep ediyordu. “Liberal” ya da “*laissez-faire*”ci [“bırakınız yapsınlar”cı] yasa ve düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle sadece geleneksel *ticari* ve *mali* çıkarlarını değil, aynı zamanda giderek daha da önem kazanan *sınai* çıkarlarını savunmak için de devleti kullanabilmek istiyordu. *Ancien régime* döneminde olduğu gibi devletin sadece toprak sahibi soyluluğun ve ruhbanın çıkarları için kullanılmasına karşıydı. (Özgürlük adına işçi derneklerini ve grevleri yasaklayan 1791 tarihli *Le Chapelier* yasası bu tür liberal yasalara verilebilecek iyi bir örnekti.) Burjuvazi, bu hedefe büyük oranda ulaşılan 1791 sonbaharında devrimin yeterince ileriye gittiğine karar verdi. Son olarak, kentli “küçük insanlar”, sankülötlar ve Karl Marx'ın daha sonra “proletarya” adını vereceği toplumsal kesimin diğer üyeleri, devrimden çoğunlukla içinde buldukları sefaleti daha yüksek ücretler, düşük fiyatlar ve sadece (burjuvazi tarafından da istenen) yasa önünde eşitlik değil, burjuvazinin tiksindiği *toplumsal* eşitlik biçimindeki iyileşmeler bekliyorlardı. (Burjuvazinin bütün üyeleri olmasa bile çoğu kendilerinin üzerinde yer alan sınıfla, yani soylulukla eşit olmayı arzuluyordu, kendi altlarındaki işçi sınıfıyla değil.) Devrim, burjuvazinin ya da en azından küçük burjuvazinin içindeki bir azınlığın, Maximilien Robespierre gibi şahsiyetler tarafından temsil edilen alt orta sınıfın işbirliğiyle, 1792-1794 yılları arasında radikal bir evreye girdi. Bu döneme niteliğini veren şey monarşinin yerini yeni, cumhuriyetçi bir hükümet biçimine bırakması ve giyotin kullanılarak kralın ve Devrim'in sayısız diğer düşmanının infazı, bir başka deyişle “Terör”dü.

Fransa'nın saygıdeğer kentlileri dehşete düştü ve François Furet gibi muhafazakâr Fransız tarihçileri bu evreyi Devrim'in üzücü bir şekilde “raydan çıkması” olarak mahkûm ettiler. Bununla birlikte, büyük Amerikalı tarihçi Arno Mayer'in göstermiş olduğu gibi, dökülen kandan kuşkusuz sadece Robespierre gibi sözde kana susamış devrimciler suçlu tutulamazdı; kendilerini yararlandıkları imtiyazlardan yoksun bıraktığı için Devrim'den tiksinen karşıdevrimcilerin elinde çok daha fazla kan vardı.² Burjuvaziyi Devrim'den daha fazla dehşete düşüren şey, Robespierre ve yoldaşları tarafından alınan fazlasıyla eşitlikçi ve demokratik önlemlerdi. Bunların arasında burjuvazinin tercih ettiği kısıtlı oy hakkı yerine genel oy hakkına dayanan seçimler, fiyat denetimi ve muhtaç durumda olanlara kamu yardımı gibi ekonomiye devlet müdahalesinin

son derece anti-liberal biçimleri ve elbette 2 Şubat 1794'te, o dönemde köleler hâlâ bir mülk biçimi olarak görüldüğünden özel mülkiyet ilkesinin ihlali denilerek mahkûm edilen köleliğin kaldırılması da yer alıyordu. (Burjuvazinin kayda değer bir kısmı –sadece Fransa'da değil, aynı zamanda Hollanda ve Büyük Britanya'da, özellikle de Nantes, Amsterdam ve Liverpool gibi liman şehirlerinde– on sekizinci yüzyıl boyunca köle ticareti sayesinde devasa zenginlikler biriktirmişti.) Devrimci Fransa Avrupa'da köleliği kaldıran ilk ülke oldu; bu tarihçilerin pek de dikkat göstermediği takdire şayan bir kazanımdı.

Büyük burjuvazi Robespierre'in "terör rejimi"ne ve dolayısıyla Devrim'in radikal evresine son vermek için acele ederek, önce otoriter fakat istikrarsız "Direktuar" rejiminin kurulduğu ("Thermidor" adıyla bilinen) 1794 Temmuzunda; sonra da Napoleon Bonaparte'ı önce "konsül" ardındansa imparator olarak iktidara geldiği ("Brumaire" adıyla bilinen) 1799 Kasımında iki darbe düzenledi. Napoleon'un diktatörlüğü burjuvazinin devrimci kazanımlarını iki tehdit karşısında tahkim etti: Birincisi, ulusal ve uluslararası karşıdevrim ve ikincisi, Robespierre'in radikal devrimi. Artık genel oy hakkından söz eden kimse kalmamıştı ve kölelik Napoleon tarafından geri getirildi.

Direktuar'ın ve özellikle de Napoleon'un yürüttüğü savaflara gelince; bunlar münhasıran olmasa da kuşkusuz kısmen devrimi "dışsallaştırmaya", yani Fransız burjuvazisinin ve genel olarak Avrupa burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda ılımlı, liberal versiyonunu ihraç etmeye hizmet etti. Bu, Devrim'in "içselleştirmesiyle", yani Robespierre ve yoldaşları tarafından Terör aracılığıyla pleblerin lehine bizzat Fransa'da radikalleştirilip yoğunlaştırılmasıyla çarpıcı bir tezat teşkil ediyordu. Devrim'in bu şekilde "dışsallaştırılmasıyla" ilişkilendirilen –pek çok iş adamının devletin silah, üniforma vb. siparişleri sayesinde devasa kârlar elde ettiği– savaflar, aynı zamanda onları fiziken ülkeden, özellikle de Paris'ten uzaklaştırarak huzursuz sankülotların ve "ayaktakımının" diğer temsilcilerinin etkisizleştirilmesine de yaradı ve burjuvazinin bakış açısından son derece tehlikeli olan devrimci coşkularını fanatik fakat toplumsal olarak saldırgan olmayan (şovenizm olarak bilinen) bir Fransız milliyetçiliğine dönüştürdü.³ Fransız Devrimi'nin sadece Fransa'da değil, diğer ülkelerde, özellikle de Almanya ve İtalya gibi Fransa tarafından işgal edilen ve Fransız şovenizmine ve Bonapartist emperyalizme karşı tepkinin yerel yurtsever heyecanların filizlenmesini içerdiği yerlerde de milliyetçilik için güçlü bir uyarı olduğu görüldü.

Devrim böylece bir dizi savaşa yol açtı. Fakat Louis'lerin krallığını büyük bir borca sokan ve dolayısıyla bir mali krize yol açan bir dizi başka savaşın, yani o dönem henüz adı konulmamış Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) ile Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın, pek çok açıdan 1789'da Paris'te "Büyük Devrim"in patlamasından sorumlu olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, 1789'u takip eden yüzyılda savaşların yeniden devrimleri tetiklemesi ve devrimlerin de

savaşlara yol açması hiç de şaşırtıcı olmayacaktı. Akla hemen Paris Komünü'ne yol açan 1870-1871 Fransız-Prusya Savaşı ya da Rusya'daki devrimin katalizörü olan 1905 Rus-Japon Savaşı gelir. Birinci Dünya Savaşı da 1917 Rus Devrimi'nin "anası" değil miydi?

Terör'e ve onunla ilişkilendirilen savaşlara rağmen, Fransız Devrimi insanlık tarihinde gerçekten "ileriye doğru büyük bir sıçrama" anlamına geldi. "Büyük Devrim" özgürlük ve –sadece yasa önündeki eşitlikten ibaret olsa da– eşitlik gibi önemli ilkeler getirdi. Devrimciler aynı zamanda son derece vakur bir "insan ve yurttaş hakları bildirgesi" kaleme aldılar ve devlet ile kilisenin birbirinden ayrılması gibi "aydınlanmış" ve "modern" reformları hayata geçirdiler. Fransız Devrimi pek çok açıdan alt sınıf mensuplarını, sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve iktisadi olarak da "kurtarmaya" ve "özgürleştirmeye" yönelik bir ilk adımdı. Fransız Devrimi'nin, iktidarın alt sınıflara mensup çoğunluk (ya da antik Yunan terminolojisini kullanacak olursak, *oligo'i*'ye, yani üst sınıflara mensup "azınlığa" karşı *demos, polloi* veya "kalabalık olanlar", Romalılar da benzer şekilde pleblerden ve partíciden söz ederlerdi) da dahil olmak üzere bütün halk tarafından kullanıldığı bir *siyasi* ve aynı zamanda *sosyoekonomik* sistem olan *demokrasi* çağını da başlattığı söylenebilir.⁴ (Alt sınıflardan gelen sayısız insanın orta sınıfa mensup olduğuna inandığına ilişkin inkâr edilemez gerçeği burada tartışmak mümkün değildir.)

Ancien régime, Avrupa'nın özgün ve saf "üst sınıfı" olan aristokratların ve kilise seçkinlerinin altın çağı olmuştu. Devrim'le birlikte, Fransızlar aniden bir hükümdarın etkisiz tebaasından (*sujets*), XIV. Louis gibi kralların bir tür kişisel mülkü olmak yerine kendi çıkarları için çalışan bir devletin yurttaşlarına (*citoyens*) dönüştüler. (Hatta XIV. Louis sonradan meşhur olacak şekilde, kendisinin devlet *olduğunu* söylemişti – "*L'État, c'est moi!*") Böylece artık sadece orta sınıf mensuplarının değil, alt sınıfın "küçük insanları"nın, köylüler, zanaatkârlar ve işçiler gibi pleblerden oluşan "avam"ın da söz hakkı vardı. Fransız Devrimi bugün de devam eden ve iki yüzyıldan daha uzun süren iniş ve çıkışların ardından eksikli ve tamamlanmamış olmayı sürdüren demokratikleşme sürecini başlatarak, demokrasiye giden yolu gösterdi.

1815'te Waterloo'daki savaş meydanı karşıdevrimin zaferine tanıklık etti. Bu Avrupa *ancien régime*'inin lordlarının, hükümdarların, toprak sahibi soyluluğun ve aynı zamanda büyük monarşilere yapışık ikizi gibi bağlı olan kiliselerin, Habsburg İmparatorluğu'nda Katolik Kilisesi'nin, Prusya'da Lüterciliğin, Büyük Britanya'da Anglikanizmin ve Rus İmparatorluğu'nda Ortodoks Kilisesi'nin zaferiydi. Devrimin kazanımları sadece Louis'nin İngilizler, Ruslar ve diğer galip ülkeler sayesinde tahta çıktığı Fransa'da değil, Direktuar ve Napoleon'un Devrim'in ılımlı, burjuva alametlerini ihraç etmiş olduğu bütün diğer ülkelerde de –örneğin Belçika'da– en azından mümkün olduğunca

silindi. Hükümdarlar meşhur Viyana Kongresi'nde saati mümkün olduğunca Fransız Devrimi'nden önceki o "eski güzel" günlere almak için bir araya geldiler. Böylece bütün Avrupa'da temel yapısı 1914'e kadar ayakta kalacak bir tür yeni feodal düzen kuruldu. Rusya'da tipik bir feodal Ortaçağ kurumu olan serflik 1861'e kadar korunacaktı!

1815'te karşıdevrimin zaferiyle birlikte, Avrupa'da entelektüel ve kültürel gidişat da bütünüyle yön değiştirdi. Fransız Devrimi pek çok açıdan Aydınlanma'nın fikirlerinden ilham almıştı. Sadece doğa açısından değil, siyasi ve toplumsal içerikli sorunları da kapsayan insan toplumu açısından da eleştirel, mantıki ve hatta bilimsel düşünceyle ilişkili kültürel bir hareketti Aydınlanma. Biraz iyimser bir biçimde insanları, doğaları gereği iyi, akla sahip ve dolayısıyla akılcı bir şekilde düşünebilen, sorunları tespit edip anlayabilen ve çözümler bulabilen varlıklar olarak görüyordu. Devrimciler Voltaire, Rousseau ve diğer "aydınlanmış" filozoflardan daha iyi bir toplum yaratmanın mümkün olduğunu öğrendiler. Akıllarındaki modeller kaynağını klasik antikiteden, örneğin Atina demokrasisi ve Roma Cumhuriyeti'nden alıyordu. Devrim'in radikal evresi bu nedenle "klasik" bir hükümet biçimi olan cumhuriyeti yeniden canlandırdı. Aydınlanma filozofları gibi, devrimciler de bütün insanlar için geçerli olan hakların ve değerlerin, bir başka deyişle eşitlik ve özgürlük gibi *evrensel* değerlerin varlığına derin bir inanç besliyordu. Bu açıdan Fransız Devrimi, *Fransız malı* bir devrimden çok daha fazlasıydı: Uluslararası bir devrimdi, evrensel bir misyonu olan ve dünya çapında yankıları olan bir devrim. (Elbette yeni ilan edilen hakları insanların erkek ve beyaz olanlarıyla sınırlandırmak için her tür gerekçenin icat edilmiş olduğu da doğrudu.)

Aydınlanma aynı zamanda daha önce hâkim olan korumacı, "merkantilist" fikir ve uygulamalarla büyük bir farklılık gösteren, *iktisadi*, akılcı ve bilimsel olduğu varsayılan yeni bir kurama da ilham verdi. Bu düşünce tarzı tarihe "liberalizm" adıyla geçmişti. Malların ve emeğin "serbest" dolaşımının, üreticilerle tüccarlar arasında rekabetin, devletin iktisadi yaşamdaki rolünün mümkün olduğunca sınırlandırılmasının ve esasında bir "gece bekçiliği"ne indirilmesinin yararlarını vaaz ediyordu. "*Laissez faire*" sloganında özetlenen bu tutuma göre iktisadi yaşamda aktörlere mümkün olduğunca özgürlük tanınmalıydı; zira "serbest piyasa"nın "görünmez eli" sayesinde her bireyin kişisel yarar arayışının bütün topluluk için mümkün olan en büyük yararı üretmesini sağlayacağına inanılıyordu. Liberalizm bir ideoloji olarak işlev görüyordu; yani esasen sermayenin, ticari ve sınai üretim araçlarının, soyluluğun ve kilisenin servetini oluşturan "gayrimenkul" varlıkların karşısında, "menkul" varlıklara sahip burjuvaların çıkarlarını yansıtıyor ve gözetiyordu.

Bir İskoç olan Adam Smith (1723-1790) tarafından kaleme alınan *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Hakkında Bir İnceleme*, genellikle bu yeni

sosyoekonomik düşünce biçiminin kutsal kitabı olarak bilinir. 1776 yılında Fransız Devrimi'nin arifesinde yayımlanan bu kitap, sanayi devriminin çoktan en civcivli günlerinden geçtiği bir ülke olan Büyük Britanya burjuvazisinin değirmeni için mükemmel bir entelektüel su sağlamıştı. Bununla birlikte Aydınlanma'dan doğan diğer düşünce biçimleri gibi, yeni liberal fikirler de “evrensel”di ve aynı zamanda burjuvazinin Devrim sırasında her türlü aydınlanmış fikri hayata geçirmeye başladığı Fransa da dahil olmak üzere diğer ülkelerin yükselen orta sınıflarına hitap ediyordu.

Fakat Waterloo Savaşı'nın ardından, Aydınlanma fikirlerinin modası hızla geçti. Bundan sonra havayı belirleyen, insanların Tanrı ve doğa ile karşılaşmalarında çaresizliklerinin, sınırlarının ve temel güdülerinin yanı sıra güçsüzlüklerinin de altını çizen bir entelektüel ve kültürel akım olan Romantizm tarafından belirlendi. Romantizm dünyayı ve varlığımızı bilimsel araştırmanın konuları değil de akıl ermez gizemler olarak sunuyor ve akılcı düşünce yerine duygu ve sezgileri, bilgi ve bilim karşısında inanç ve dini yüceltiyordu. Romantikler aynı zamanda evrensel değer ve hakların varlığını da reddediyorlardı: Sadece her bir birey değil, her bir halk da biricikti ve kendi dili, gelenekleri ve değerleri, kendi geçmişi (ya da tarihi) ve ilahi takdir ya da bir tür gizemli ama her şeye kadir kader tarafından belirlenen kendi yazgısında yansımaları bulan kendi ruhuna –Alma filozof Johann Gottfried von Herder'in deyişiyle bir *Volksgeist*'a– sahipti.

Romantizm, görmüş olduğumuz gibi benzer şekilde Fransız Devrimi'nin bir ürünü olan milliyetçilik için güçlü bir uyarıcı işlevi görecekti. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllara damgasını fazlasıyla vuracak olan milliyetçilik müphem bir fenomendi. İlerici bir doğaya sahip olabilirdi ve özellikle Fransa'da sık sık da böyle oldu. Tipik burjuva Aydınlanma düşünceleriyle, özellikle de liberalizmle ilişkilendirildiği gibi, aynı zamanda Robespierre'in “Jakoben” fikirleriyle ve daha sonra sosyalizmle de ilişkilendirildi. Fakat Fransa'nın dışında milliyetçiliğin ekseriyetle karşıdevrimciliğe, genel olarak dine, özel olarak Hristiyanlığa, monarşiye, soyluluğa, *ancien régime*'e ve muhafazakâr ve Romantik düşünceye yakından bağlı olduğu görüldü. Milliyetçilik bugün bile hem muhafazakâr ve hatta gerici hem de ilerici ve “özgürleştirici” olabilir.⁵

Romantizmin ilham kaynağını Ortaçağ'da bulmuş olması bir tesadüf değil. 1815'ten sonra Fransız Devrimi'nin meydan okumasının üstesinden gelerek kendisini iktidar koltuğuna yeniden sıkıca oturmuş halde bulan geleneksel üst sınıfın, yani soyluluğun ve Fransız Devrimi'nin yarattığı ruhban karşıtlığı selinin ardından ihtişamlı bir dönüşün hayallerini kuran kilisenin altın çağıydı bu. Romantizm herkesin –hem lordun hem de tebaasının– toplumdaki doğal olduğuna ya da Tanrı tarafından verildiğine inanılan yerini bilip kabul ettiği, Fransız Devrimi'nden önceki “eski güzel günlere” duyulan özlemi yansıtıyor-